

Università degli Studi di Udine
Dipartimento di Lingue e Civiltà dell'Europa Centro-Orientale

INTRODUZIONE ALLO STUDIO DELLA LINGUA, LETTERATURA E CULTURA CROATA

UVOD U STUDIJ HRVATSKOGA JEZIKA, KNJIŽEVNOSTI I KULTURE
UVOD V ŠTUDIJ HRVAŠKEGA JEZIKA, LITERATURE IN KULTURE

a cura di
Fedora Ferluga Petronio

FORUM

KNJIŽEVNI ŽANROVI HRVATSKIH FILOZOFA OD STOJKOVIĆA DO BOŠKOVIĆA

Razmatra li se odnos žanra i povijesti, hrvatskoj filozofskoj baštini od 15. do 18. stoljeća moguće je pristupiti bār dvojako:

1. Povijest hrvatske filozofije može biti predmet genološkog proučavanja filozofskih spisa, kako bi se pojedini žanrovi prepoznali kao obilježja nekog filozofskog razdoblja ili opusa. Tada nastaje žanrovska povijest hrvatske filozofije.

2. Pojedini žanrovi kojima su se služili hrvatski filozofi mogu biti predmet zasebnih povijesnih istraživanja. Tada nastaje povijest pojedinog žanra u hrvatskoj filozofiji, primjerice povijest platoničkog dijaloga ili povijest filozofskog epa.

Ovdje je izabran prvi pristup. Ovo je, dakle, kratka žanrovska povijest hrvatske filozofije od 15. do 18. stoljeća ili od Ivana Stojkovića do Ruđera Boškovića.

Rana renesansa

Hrvatska renesansa najprije se očitovala u žanru govora. **Ivan Stojković**, najplodniji hrvatski pisac 15. stoljeća, ostavio je u rukopisu 111 različitih spisa, od kojih više od osamdeset pripada književnoj vrsti govora i poslanice¹. Dva njegova govora treba posebno istaknuti. Prvi, poznat po početnim riječima *Erit tibi gloria* i održan u Dubrovniku 1. listopada 1424., označio je početak hrvatske renesanse. U njemu je mladi dominikanac, zahvalan rodnom gradu, predložio da “po uzoru na ostale gradove u Italiji” i Dubrovnik osnuje učilište, na kojem je on bio spreman predavati i na hrvatskom i na latinskom jeziku. Drugi pak govor, ujedno najznamenitiji Stojkovićev govor *Oratio de communione*, održan 1433. u auli Baselskog sabora, u hermeneutičkom je umetku sadržavao “opće pretpostavke” (*suppositiones generales*), dakle ponudio je jezgrovit i sustavan pristup razumijevanju Svetog pisma.

Benedikt Kotruljević u hrvatsku je filozofsku tradiciju uveo žanr rasprave, kojoj su neki od sastavnih dijelova bili samostalne filozofske cjeline². U trećoj ‘knjizi’

¹ A. KRCHNAK, *De vita et operibus Ioannis de Ragusio*, Romae, 1960.

² V. STIPETIĆ (ur.), *Dubrovčanin Benedikt Kotruljević*, Zagreb, 1996.

svog rukopisa *Della mercatura e del mercante perfetto* (1458) Kotruljević je sustavno izložio etiku trgovca - prvu etiku jedne renesansne profesije uopće, dok je u četvrtoj 'knjizi' obradio kršćansku etiku obiteljskoga života. Treća 'knjiga' Kotruljevićeva rukopisa *De navigatione* (1464), prvog hrvatskog udžbenika o umijeću plovidbe, prirodnofilozofski je spis aristotelovskog nadahnuća, ponajviše zbog opisa meteoroloških i astronomskih pojava bitnih za plovidbu.

U sjeni venecijanskog karnevala **Nikola Modruški** napisao je *De mortalium felicitate dialogus* (1464), dijalog o sreći smrtnika, usmjerujući ga od etičke teme o sreći smrtnikâ do gnoseološkog problema: kako naravnim sredstvima dokazati da je ljudski duh sposoban spoznati? Time je on postao rodonačelnikom dijaloga - najprihvaćenijeg žanra među hrvatskim renesansnim filozofima. Iz Nikolina je pera potekao i rukopisni prvijenac hrvatske političke filozofije *Defensio ecclesiasticae libertatis*. Opisujući povijesne događaje kojima je bio sudionikom (1462-1479), Nikola je prosuđivao temelje europske krize i zaključio da anarhija i tiranija ugrožavaju slobodan život u europskoj državi i stabilnost političkog i gospodarskog poretka u njoj.

Suočen s oživljavanjem platonizma, **Jan Panonije** je pri obradi filozofskih motiva posegnuo za književnim oblicima u užem smislu riječi: epistolom, koju je uputio Marsiliju Ficinu, prvaku platoničke akademije u Firenci, i epigramima.

Juraj Dragišić u hrvatsku je književnost i filozofiju uveo obranu (*defensio*) kao izgrađenu književnu vrstu³. U svom zagubljenom književnom prvijencu branio je Bessarionova gledišta u raspi između Bessariona i Georgiosa iz Trabzona. Na poticaj Lorenza Medicija do 1488. sastavio je rukopis *Opus septem quaestionum*, u kojem je procijenio sedam zaključaka Giovannija Pica della Mirandole o milosti, koje je papinska teološka komisija iz Picove knjige *Conclusiones nongentae* izdvojila kao nepravovjerne. G. 1497. u Firenci je pod naslovom *Propheticae solutiones* objavio obranu Girolama Savonarole kao vjerodostojnog proroka, mjesec dana prije Savonarolina izopćenja iz Crkve. Kao član rimske teološke komisije za ocjenu Reuchlinova djela *Augenspiegel*, odabran glasovanjem da prvi izrekne stav, napisao je 1515. dijalog na temu "Trebaju li knjige, koje Židovi zovu Talmud, radije uništiti nego čuvati i spasiti", založivši se u prilog čitanju židovskih knjiga radi produbljenja kršćanske egzegeze i s otvorenim pozivom na toleranciju: "Ali dok one koji su izvan Crkve podnosimo, i knjige kojima se služe morali bismo podnositi."

U pisanju se Dragišić nije ograničio samo na jedan žanr. Najplodnije razdoblje Dragišićeva književnog rada poklapa se s njegovim petogodišnjim prognaništvom u Dubrovniku (1496.-1500.), kad je, uz obranu Savonarole, napisao glavno teološko

³ I. MARTINOVIĆ, *Humanist, filozof i teolog Juraj Dragišić*, "Dubrovnik" 6, 1995, 4, 213-232.

djelo *De natura angelica* u obliku dijaloga s 33 mlada dubrovačka plemića, održao nadgrobni govor za Junija Đurđevića i pripremio udžbenik logike *Artis dialecticae praecepta vetera ac nova*.

Kasna renesansa

Gotovo pola stoljeća nakon rukopisnog prvijenca Nikole Modruškog, pojavila se prva tiskana rasprava iz političke filozofije - *Monoregia* (1522) **Ivana Polikarpa Severitana**⁴. Obrazovanje vladara, uređenje države, osnutak grada i priprava za rat četiri su osnovna vidika Severitanova diskurza o nasljednoj monarhiji.

U prvoj polovici 16. stoljeća razni su oblici duhovnog štiva poslužili piscima za izricanje filozofskih stavova. **Marko Marulić** poslužio se svetačkim primjerima, zatim i složenijim proznim oblicima - parabolom i moralnoteološkom raspravom da bi progovorio o ljubavi i mržnji ili o miru i ratu, uvijek pridodajući filozofski aspekt odabrane teme. Ta je tri žanra moguće prepoznati na stranicama Marulićevih djela *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* (1506), *Quinquaginta parabolae* (1510) i *Evangelistarium* (1516)⁵. **Klement Ranjina** u svojoj se opsežnoj zbirci propovijedi *Quodlibet declamatorium* (1541) odlučio za propovijed kao hibridni žanr, unutar kojega je mogao slobodno tumačiti filozofična mjesta Novoga zavjeta, primjerice prolog Ivanova Evanđelja.

Iz protestantskog razumijevanja humanizma i kršćanstva izraslo je temeljno djelo **Matije Vlačića Ilirika** - *Clavis Scripturae sacrae* (1567). Crpivši iz svetopisamskih tekstova, on je oblikovao vlastita "pravila za razumijevanje Svetoga pisma"⁶. I Vlačić je, kao i Stojković 144 godine prije njega, ugnijezdio hermeneutička pravila u opsežni znanstveni tekst. Premda se Stojković i Vlačić očekivano razlikuju u razumijevanju vjerodostojnog tumačenja Svetoga pisma, žanrovski model bio im je isti.

Hrvatski kasnorenesansni filozofi najčešće su svoje misli izricali u obliku platonikoga dijaloga⁷. Taj se žanr pokazao prikladnim za istraživanje različitih filozofskih pitanja. Tako se njime poslužio **Marko Marulić** u spisu *De laudibus Herculis* (1524) o usporedbi antičkog i kršćanskog poimanja junaštva. **Fran Trankvil Andreis** u 'prepričanom' je razgovoru *Dialogus philosophandumne sit?* (1545) ra-

⁴ I. P. SEVERITAN, *Monoregija*, Zagreb, 1998.

⁵ M. TOMASOVIĆ, *Marko Marulić Marul*, Zagreb, 1989.

⁶ I. KORDIĆ, *Hermeneutika Matije Vlačića Ilirika*, Zagreb, 1992.

⁷ Z. POSAVAC, *Marulićev Dialogus de laudibus Herculis*, *Dani hvarskog kazališta* 15, Split, 1989, 253-267; E. BANIĆ-PAJNIĆ, M. GIRARDI KARŠULIN i M. JOSIPOVIĆ, *Magnum miraculum - homo*, Zagreb, 1995; I. MARTINOVIĆ, *Kasnorenesansni filozof Nikola Vitov Gučetić*, *Zbornik dubrovačkog primorja i otoka* 6, 1997, 203-225; LJ. SCHIFFLER-PREMEC, *Miho Monaldi: Ličnost i djelo*, Zagreb, 1984.

spravlja o smislu čovjekova umovanja i blaženstva. **Frani Petriću** dijalog je poslužio pri obradi tema iz njegova mladenačkog 'humanističkog razdoblja': o časti, povijesti, retorici. **Pavao Skalić** napisao je *Eulogus* (1559) da bi proučio 'bit čovjeka'. Dijalozi *Ragionamenti sopra le varieta' de i flussi et riflussi del mare oceano occidentale* (1574) **Nikole Sagroevića** i *Dialogo sopra la sfera del mondo* (1579) **Nikole Nalješkovića** prethodili su u obradi prirodno-filozofskih problema Gučetiće-
vu dijalogu o meteorologiji. Filozofiju ljepote i ljubavi bilo je zahvalno pretočiti u razgovor dviju žena, kao što je postupio **Nikola Vitov Gučetić** u dijalogima *Dialogo della bellezza* i *Dialogo d'amore* (1581), odabravši za sugovornice ljepoticu Cvijetu Zuzorić i svoju suprugu Marušu Gundulić. Uz temu ljepote nastao je i najopsežniji od svih renesansnih dijaloga - *Irene overo della bellezza* (1599) **Miha Monaldija**.

Summa je postala udomaćenim filozofskim žanrom tek u djelu kasnog **Petrića**. On ih je za svoje profesure u Ferrari napisao dvije: *Della poetica*, koju je tek djelomice objavio (1586), i *Nova de universis philosophia* (1591)⁸. Dok je prva usmjerena samo na jednu filozofsku granu, druga u sustav veže četiri filozofske discipline: metafiziku, naravno bogoslovlje, dušoslovlje i prirodnu filozofiju.

U drugoj polovici 16. stoljeća pojavili su se prvi sustavni komentari Aristotelovih djela⁹. Napisali su ih Dubrovčani. Nakon što je s navršenih 20 godina napisao komentar uz Averoesovo djelo *Sermo de substantia orbis*, **Gučetić** je u dijaloškom djelu *Discorsi sopra le Metheore d'Aristotele* (1584) ispisao sustavan komentar Aristotelove *Meteorologike*. Antun Medo na samom je zalazu stoljeća objavio komentare uz dvanaestu i sedmu knjige Aristotelove *Metafizike* (1598, 1599).

Krajem 16. st. napisani su prvi rječnici s hrvatskim stupcem¹⁰. **Faust je Vrančić** je g. 1595. tiskao peterojezični rječnik s latinskim u prvom i s hrvatskim u četvrtom stupcu, a **Bartol Kašić** je do 1599. sastavio prvi hrvatsko-talijanski rječnik, uključivši u njega 80% Vrančićeva hrvatskog leksika. Oba su rječnika sadržavala sloj hrvatskoga filozofskog nazivlja. Odlučivši da hrvatski jezik bude u prvom stupcu njegova rječnika, Kašić je hrvatskoj filozofskoj terminologiji mogao pristupiti drukčije i plodnije od Vrančića. Primjerice, Kašićevi leksemi *načel, početak* i *začetak* uspješno su opisali široko značenjsko polje talijanskoga termina *principio*. Kašić je, u sloju u kojem leksik njegova rječnika nije bio podudaran s leksikom Vrančićeva rječnika, ponudio i dragocjena rješenja za temeljne pojmove iz ontologije i etike.

⁸ I. MARTINOVIĆ (ur.), *Frane Petrić - O 400. obljetnici smrti hrvatskoga renesansnog filozofa*, "Dubrovnik" 8, 1997 1-3, 1-630.

⁹ I. MARTINOVIĆ, *Kasnorenesansni filozof Nikola Vitov Gučetić*, *Zbornik dubrovačkog primorja i otoka* 6, 1997, 203-225; E. BANIĆ-PAJUNIĆ, *Antun Medo*, Zagreb, 1980.

¹⁰ F. VERANTIUS, *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*, Venetiis, 1595; B. KAŠIĆ, *Hrvatsko-talijanski rječnik*, Zagreb, 1990.

Marko Antun de Dominis, posljednji prvak hrvatske kasne renesanse, pisao je znanstvene rasprave, koje su, iz perspektive genologije hrvatske filozofske baštine, redovito bile hibridni žanrovi. U njima je filozofije uvijek bilo manje od druge sastavnice; primjerice, filozofije znanosti bilo je manje od fizike u njegovim kasno objavljenim prirodoznanstvenim raspravama, a političke filozofije manje od ekleziologije u njegovu glavnom djelu *De republica ecclesiastica* (1617-1622)¹¹.

Barok

U mijenama postrenesansnog aristotelizma sudjelovala su dva padovanska profesora¹²: Juraj Dubrovčanin s *Peripateticae disputationes* (1613), zbirkom rasprava o peripatetičkoj prirodnoj filozofiji, i **Matija Frkić** s *Vestigations peripateticae* (1639) o filozofskim prijeporima u potrazi za izvornom Aristotelovom mišlju. U usporedbi s Dubrovčaninom, Frkić je ostvario žanrovski slojevitije djelo: najutjecajniji mu spis *Vita Ioannis Dunsii Scoti* (1622) pripada žanru biografije, a njegova opsežna studija *Osservationi sopra il Goffredo del Signor Torquato Tasso* (1642) proniče u “povijesne i teološke osnove Tassova spjeva”.

Rimski je barok iznjedrio dva hrvatska polihistora: **Stjepana Gradića** i **Jurja Križanića**¹³. Izuzme li se njegov peripatetički prvijenac, Gradić je redovito filozofirao u graničnim područjima: na razmeđu etike i moralne teologije u polemičkom spisu *Disputatio de opinione probabili cum P. Honorato Fabri* (1678) i na razmeđu prirodne filozofije i egzaktnih znanosti u djelu *Dissertationes physico-mathematicae quattuor* (1680). Juraj Križanić filozofirao je na rubu vlastite egzistencije: prognan u Sibir, u Tobolsku je napisao *Razgovore o vladateljstvu* (1663-1666), trilogiju o “vladarevu bogatstvu, moći i mudrost”, s nenametljivim dijaloškim umecima u kojima Rus Boris postavlja pitanja, a Hrvat Hrvoj nudi odgovore.

Krajem 17. stoljeća pojavili su se prvijenci u novim žanrovima: sveučilišnom udžbeniku i didaktičkom epu¹⁴. **Franjo Jambrehović**, profesor u Zagrebačkom kolegiju, napisao je sveučilišni udžbenik *Philosophia peripatetica* (1669), prvi na hr-

¹¹ I. MARTINOVIĆ, *Filozofska i prirodoznanstvena istraživanja hrvatskih isusovaca od Markantuna de Dominisa do Josipa Franje Domina*, u *Isusovačka baština u Hrvata*, Zagreb, 1992, 77-86.

¹² M. JOSIPOVIĆ, *Filozofijska misao Georgiusa Raguseiusa*, Zagreb, 1993; M. GIRARDI KARŠULIN, *Matija Frkić*, “Filozofski glasnik” 4, 1995, 3, 3-20.

¹³ S. KRASIĆ, *Stjepan Gradić (1613-1683): Život i djelo*, Zagreb, 1987; I. GOLUB, *Križanić*, Zagreb, 1987.

¹⁴ M. VANINO, *Povijest filozofijske i teologijske nastave u Isusovačkoj akademiji u Zagrebu 1633-1773.*, Zagreb, 1930; M. KORADĚ, *Duševni mir i prava sreća - etičke teme u poučnom spjevu Benedikta Rogaćića*, “Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine” 21, 1995, 109-122.

vatskom tlu, da bi poslužio kao valjan argument u zalaganju zagrebačkih isusovaca da *Academia Zagrabensis* dobije sveučilišna prava i povlastice. **Benedikt Rogačić** u Rimu je objavio didaktički ep *Euthymia* (1690) o duševnom miru, opjevavši odnos između stoičke filozofije i kršćanskog poimanja kreposti.

Galantno doba

Profesor filozofije u galantnom i eruditskom 18. stoljeću obično se odlučivao za dva standardna žanra: raspravu i udžbenik na latinskom jeziku¹⁵. Iznimka je **Ruđer Bošković**, koji je u uporabi žanra krenuo vlastitim putem. Premda je svoja izdanja redovito pripremao za svečane godišnje vježbe u Rimskom kolegiju, gdje je djelovao kao profesor matematike na studiju filozofije (1740-1760), u nizu je radova od rasprave *De viribus vivis* (1745) do remek-djela *Philosophiae naturalis theoria* (1758) izgradio teoriju silâ, jezgru izvorne filozofije prirode. Njegove, u početku nepotpisane *dissertationes habitae in Collegio Romano*, premda zamišljene kao ispitna pomagala, nadmašuju kanone ispitnog tezarija i bivaju ostvarene kao izvorni radovi u području koje je mnogo šire od matematike. Isto vrijedi i za Boškovićeve članke objavljene u najuglednijim talijanskim znanstvenim časopisima onoga doba.

U izvornu filozofsku prozu 18. stoljeća treba još ubrojiti: *Dissertatio de mutuo commercio inter mentem humanam et corpus* (1748) isusovca **Josipa Zanchija** o klasičnom antropološkom problemu duša-tijelo, *Viridarium philosophicum* (1758), zbornik franjevca **Antuna Tomaševića** o devet slavnih prijepora iz logike, fizike, psihologije i metafizike u skotističkom tumačenju, i *Brevis confutatio pantheismi, politheismi et atheismi* (1781) franjevca **Terencijana Buberleća**, teodicejsku raspru sa Spinozom.

Predavanja hrvatskih profesora filozofije uglavnom su ostala u rukopisu. Tiskana su samo tri udžbenika cijele filozofije: *Philosophia mentis et sensuum* (1750) **Josipa Zanchija** u Beču, *Synopsis universae philosophiae* (1771) **Stjepana Bašića** u toskanskom gradu Pratu i *Systema universae philosophiae* (1781), koji je **Dominik Martinović** pripremio za javnu obranu u Slavonskom Brodu. Njima treba pridružiti *Elementa peripathetica* (1752), udžbenik **Andrije Kačića-Miošića**, koji u tiskanom obliku objavljuje samo logiku. Uz te standardne oblike, hrvatski su se filozofi 18. stoljeća iskazali i u mnogim drugim žanrovima: pjesničkim, književnoteorijskim i ispitnim.

Da bi opjevali filozofske motive, filozofi pjesnici odlučivali su se između dviju

¹⁵ Usporedi bibliografije: Š. JURIC, *Croatiae scriptores Latini recentioris aetatis*, Zagrabiae, 1971, 11-20; E. HOŠKO, *Tiskom objavljeni tezariji javnih rasprava*, u: E. HOŠKO et al. (ur.), *Franjevci Hrvatske provincije sv. Ćirila i Metoda*, Zagreb, 1992, 72-81.

krajnosti: didaktički ep ili epigram na latinskom. Od 1744. do 1792. objavljeno je pet epova s prirodnofilozofskom tematikom: *Philosophiae ... versibus traditae libri sex* **Benedikta Staya** o Descartesovoj prirodnoj filozofiji, *Philosophiae recentioris ... versibus traditae libri decem* **Benedikta Staya** o Newtonovoj i Boškovićevoj prirodnoj filozofiji, *De Solis ac Lunae defectibus* **Ruđera Boškovića** o Newtonovoj astronomiji i optici, *Echo* **Bernarda Zamagne** o akustici i *Navis aëria* **Bernarda Zamagne** o aerodinamici¹⁶. Brojem poučnih stihova prednjačio je Stay, koji je u svom spjevu o "novijoj filozofiji" opjevao Newtonovo znanstveno naslijeđe i Boškovićeovu teoriju silâ u 24.227 heksametara. Oslonjen na dvije tradicije književnoga *Settecenta* - arkadijsku i isusovačku, dubrovački trolist Benedikt Stay, Ruđer Bošković i Bernard Zamagna ostvario je jedinstveno dostignuće u bogatoj povijesti hrvatskoga latinizma: filozofski sustavi Descartesa, Newtona i Boškovića opjevani su u tisućama heksametara.

Drugi pol pjesničke proizvodnje s filozofskom tematikom pripao je epigramu, ponekad i distihu¹⁷. Dok je Bošković u četrdesetim godinama u akademiji *degli Arcadi* recitirao ciklus epigrama s prirodnofilozofskim motivima, među njima i znameniti epigram o heliocentričkom sustavu, dotle su Kuniću epigrami poslužili pri obradi estetičkih motiva, napose pri procjenama dramske proizvodnje rimskog *Settecenta*.

Poetske forme pratili su i književnoteorijski žanrovi. Uz epove **Benedikta Staya** stasao je njegov mlađi brat **Kristo**, koji je estetičkim ogledima popratio prva izdanja **Benediktovih** prirodnofilozofskih epova. Uz prosudbe poučnih epova svoga brata, **Kristo Stay** jedini je među hrvatskim latinistima teorijski proučavao narav poučnog pjesništva. U svom najzrelijem radu *De poesi didascalica dialogus*, objavljenom posthumno 1792. godine, ostvarenom kao dijalog učenoga Antuna i mladoga Balba, svrstao se **Kristo** među one koji su se zalagali da se poučno pjesništvo održi ili obnovi u svojoj korisnosti i dostojanstvu.

Metrički prijevodi **Homerovih** epova na latinski ponukali su prevoditelje dubrovačke isusovce **Rajmunda Kunića** i **Bernarda Zamagnu** na pisanje vrsnih traduktoloških rasprava¹⁸. Da bi teorijski utemeljio svoj prepjev, Kunić je prvom izdanju

¹⁶ I. MARTINOVIĆ, *Znanost u stihovima: didaktički epovi hrvatskih latinista*, u: *Znanost u Hrvata* 1, Zagreb, 1996, 193-203.

¹⁷ I. MARTINOVIĆ, *Epigrami Ruđera Boškovića*, *Dubrovnik* 4, 1993, 3, 93-120; I. MARTINOVIĆ (ur.), *Rajmund Kunić (1719-1794), pjesnik i prevoditelj*, "Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku" 34, 1996, 7-232.

¹⁸ R. CUNICHIUS, *Operis ratio*, u: *Homeri Ilias Latinis versibus expressa a Raymundo Cunichio*, Romae, 1776, XVII-XLIV; B. ZAMAGNA, *Ratio operis*, u: *Homeri Odyssea Latinis versibus expressa a Bernardo Zamagna Ragusino*, Senis, 1777, XIX-XXXV.

Ilijade pridodao "Operis ratio". Tu se on založio za onu vrstu prevođenja, kojom se, postupajući "ne samo isto, nego i na isti način" (*non solum eadem, sed eodem modo*), čuva vjernost prepjeva ne samo na razini smisla izvornika nego i na razini estetskog doživljaja. Izrekao je prevodilačko pravilo: *Demosthenica Demosthenice, Homerica Homerice*. Slijedeći Kunića, svoga negdašnjega profesora iz retorike, Zama-gna je u prvom izdanju svog prijevoda *Odiseje* objavio raspravu "Ratio operis", u kojoj je stilski usporedio *Ilijadu* i *Odiseju* te obrazložio svoj pristup prijevodu u usporedbi s prijevodnim umijećem Simona Lemniususa. On se založio za prevodilačko pravilo: "breviter brevia, gravia graviter, leniter lenia", ili u sažetijoj inačici: *poëtica poëtice*.

Uz stihove je nastao još jedan žanr: bilješka filozofskog ili prirodoznanstvenog značaja. Razvio ga je u potpunosti **Ruđer Bošković**. U eruditskoj nakani da združi znanost i umjetnost, on je bilješkama opremio pjesme svoga profesora Carla Nocetija, ep *Philosophiae recentioris ... libri X* prijatelja Benedikta Staya i vlastiti ep *De Solis ac Lunae defectibus*.

Najbrojniju skupinu filozofskih radova, tiskanih u 18. stoljeću, činili su ispitni tezariji, priređeni za svečane obrane na kraju akademske godine i prepoznatljivi po početnim riječima u naslovu: *assertiones, theses, conclusiones, positiones* i *tentamen*¹⁹. Oni su vjerno zrcalili mijene u filozofskoj nastavi na isusovačkim, franjevačkim, pavlinskim i dominikanskim učilištima u hrvatskim zemljama. Opseg im se kretao od najkraćih dvolisnih do onih koji već prerastaju u filozofske rasprave. Među tezarijima iz prve polovice 18. st. po važnosti se izdvaja tezarij *Assertiones ex universa physica generali* (1725), u kojem je isusovac **Luka Bakranin**, profesor fizike u Zagrebačkom kolegiju, prvi put izlagao Descartesovu filozofiju u tiskanom obliku na hrvatskom tlu. Njegove su tvrdnje izazvale raspru u zbornici Zagrebačkog kolegija, okončanu Bakraninovima odlaskom u paragvajske misije.

U drugoj polovici 18. st. ispitni su tezariji zabilježili kako je Boškovićeva prirodna filozofija postupno prodirala na filozofska učilišta u Hrvatskoj. Trojica posljednjih profesora fizike u isusovačkom Zagrebačkom kolegiju **Antun Pilippen**, **Franjo Ksaver Volković** i **Mirko Mihalj** (1770-1772) u svojim su tezarijima izlagali Boškovićevu teoriju silâ. Tijekom sedamdesetih godina Boškovićevo poimanje sile i tvari nailazilo je na sve sustavniji i širi odjek na franjevačkim učilištima po Slavoniji. G. 1781. u ljetopis hrvatske recepcije Boškovićeve filozofije upisana su tri važna tezarija: slavonskobrodski *Systema universae philosophiae* franjevca **Dominika Martinovića**, požeški *Positiones ex universa philosophia* franjevca **Terencijana Buberleća** i lepoglavski *Doctrina universae philosophiae* pavlina **Andrije Zerrarda Švagela**.

¹⁹ I. MARTINOVIĆ, *Hrvatska prirodnofilozofska baština 18. stoljeća*, "Filozofska istraživanja" 15, 1995, 56-57, 3-43.

Od tezarijâ, koji su obrađivali samo jednu filozofsku disciplinu, po vrijednosti treba istaknuti *Assertiones ex universa politica* (1774) **Adalberta Barića**, profesora Političko-kameralnog studija u Varaždinu, i *Philosophicum specimen de homine* (1795) franjevca **Andrije Dorotića**. Barićev se tezarij u cijelosti bavi političkom filozofijom, a Dorotićevo filozofskom antropologijom.

Dva su se isusovca na hrvatskom sjeveru odlučila za *novost* pri izricanju svojih filozofskih stavova. Nakanivši razložiti misaono bogatstvo koje nudi Newtonova filozofija znanosti, **Kazimir Bedeković** je u djelu *Exercitatio philosophica in primam Newtoni regulam* (1758) smislio novi žanr: dijalog je reducirao na završnicu suljenja, na izmjenu završnih riječi tužitelja i branitelja Newtonova "prvoga pravila filozofiranja". **Juraj Mulih** svoje je najbolje etičke stranice napisao na kajkavskom narječju hrvatskog sjevera, u Zagrebu, u sklopu velikog katekizma *Poszel apostolszki* (1742). Mulihovu obradbu Božjih zapovijedi s druge ploče, od četvrte do desete, valja smatrati prvom socijalnom etikom napisanom na hrvatskom jeziku²⁰. U poglavlju *Od Dusnoszti Navuchitelov Detcze* sažeto je izložio i jednu profesionalnu etiku - etiku odgojitelja djece. Peti dio Mulihova katekizma, naslovljen *Od dusnoszti praviczke kerschanszke*, u središte je razglabanja postavio slobodu čovjekova djelovanja.

Filozofskoj produkciji u drugoj polovici 18. stoljeća, koja je i iz genološke perspektive doživjela puni procvat, dva su događaja zadala udarce od kojih se hrvatska filozofija nikad nije oporavila. Ukinuće Družbe Isusove g. 1773., provedeno voljom carice Marije Terezije i u Hrvatskoj, značilo je ukidanje triju njihovih filozofskih učilišta u Zagrebu, Rijeci i Požegi s ustaljenim prokušanim programom, otvorenim prema novim filozofskim strujanjima (Descartes, Gassendi, Newton, Bošković). U sklopu svoje reforme školstva, 'prosvijećeni' Josip II ukinuo je g. 1783. sve samostanske škole, time i franjevačka filozofska žarišta u malim hrvatskim gradićima u slavonskoj ravnici: od Broda i Našica do Iloka. Dvema vladarskim odlukama jaka i tradicionalna filozofska učilišta hrvatskih isusovaca (Zagreb), pavlina (Lepoglava) i franjevaca (Slavonski Brod), koja su skupa s mnogim drugim manjim redovničkim učilištima premrežavala hrvatske zemlje, zamijenjena su jednim državnim učilištem - Kraljevskom akademijom u Zagrebu i središnjim bogoslovijama u udaljenim središtima Habsburške Monarhije. Država je uspjela disciplinirati Crkvu i u filozofiji. Nova pak građanska tradicija filozofske nastave, uza sva nastojanja državnih vlasti, nikad nije uspjela ostvariti misaonu živost i žanrovsku raznovrsnost, kakva se u hrvatskim zemljama od Dubrovnika i Zadra do Vukovara i Iloka očitovala do g. 1783.

²⁰ J. MULIH, *Poszel apostolszki po navuku kerschanszkom posztavlen*, knjiga druga, Zagreb, 1742, 774-903.

Riassunto

I GENERI LETTERARI DEI FILOSOFI CROATI
DA IVAN STOJKOVIĆ A RUDER BOŠKOVIĆ

Nel periodo fra il XV ed il XVIII secolo i filosofi croati si cimentarono in vari generi letterari. Il Rinascimento croato incominciò con l'*orazione* di Ivan Stojković nella cattedrale di Dubrovnik (Ragusa) nel 1424. Nikola Modruški scrisse il primo *dialogo* nel 1464, mentre Juraj Dragišić nel 1497 introdusse la cosiddetta "difesa" (*defensio*) quale autorevole genere letterario. La prima metà del XVI secolo fu caratterizzata dalle letture spirituali: dalle *parabole*, dagli *exempla sanctorum*, dalle *discussioni di teologia morale* nelle opere di Marko Marulić. Nella seconda metà del XVI secolo dominò il *dialogo platonico* (Andreis, Petrić, Skalić, Sargrović, Nalješković, Gučetić, Monaldi), mentre alla fine del XVI secolo apparvero i primi commenti sistematici (*commentaria*) delle opere di Aristotele (Gučetić, Medo), la prima *summa philosophiae* (Petrić) ed i primi *dizionari* (Vrančić, Kašić) con un notevole apporto della terminologia filosofica croata. Nel XVII secolo vennero introdotti nuovi generi: le *discussioni peripatetiche* (Juraj Dubrovčanin, Frkić), il *manuale universitario* (Jambreković a Zagabria), ed il *poema didattico* (Rogačić). A questi si aggiunsero *generi letterari ibridi* (Gradić, Križanić). Il XVIII secolo fu caratterizzato dal *trattato filosofico* vero e proprio (Bošković, Zanchi, Tomašević, Buberleé), dal *poema didattico sulla filosofia della natura* (Stay, Bošković, Zamagna) e dai *saggi sulla traduzione* (Kunić, Zamagna). Il gruppo più numeroso di opere filosofiche stampate è rappresentato dagli *elenchi dei temi degli esami* (*tentamen publicum*) presso le università di filosofia croate (Zagabria, Slavonski Brod, Lepoglava). Accanto ad altri elementi anche i generi letterari assumono una loro importanza per le prime epoche della filosofia croata. Anzi, sarebbe possibile scrivere una storia dei generi letterari della filosofia croata dal XV al XVIII secolo.